

पुस्तकसमीक्षा: कृष्ण, अरुण व अशोक यांचे 'महाराष्ट्र' ; मुकुट; क. ल. अ. क.

ए. डी. कांबळे , टी. एम. पाटील

सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास

विभाग प्रमुख व सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास र. भा. माडखोलकर महाविद्यालय, चंदगड, ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर. महाराष्ट्र

प्रस्तावना :-

निसर्गाचे मुक्तहस्ते वरदान लाभलेल्या चंदगड तालुक्यात पारगड, कलानिधीगड, महिपाळगड व गंधर्वगड हे किल्ले शिवकालीन कर्तृत्वाच्या इतिहासाची साक्ष देत उभे आहेत. त्याचप्रमाणे इब्राहिमपूर व भोगोली या गांवी असणारी पार्श्वनाथाची जैन मंदिरे आज ही राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश देत अभिमानाने उभी आहेत. या ऐतिहासिक किल्ले व मंदिरांकडे पर्यटन व्यवसायाच्या संधी म्हणून पहाणे आजच्या काळात गरजेचे झाले आहे. पर्यटन विकासातून तरुणांच्या हाताला रोजगार मिळून त्यांच्या रोजीरोटीचा प्रश्न सुटणार आहे. याकरिता तरुणांनी सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवून या संधीचा उपयोग करावा. आपल्याकडे जे नैसर्गिक सौंदर्य आहे त्याचे सुयोग्य विपणन करायला शिकावे. कारण ज्ञान हे पवित्र आहे म्हणून त्याला कवटाळून बसण्यापेक्षा त्याचा उपयोग करून जीवनात पुढे जाता आले पाहिजे. इतिहास माणसाला जसे खाचखळगे दाखविण्याचे काम करतो. तसेच तो व्यवसायाच्या संधी देखील उपलब्ध करून देतो. म्हणून असे म्हटले जाते, “ प्रत्येक क्षण हा सोनेरी असतो. फक्त ती पारखणारी नजर हवी.”

१) पर्यटन वृद्धीसाठी प्रयत्नाची गरज — कोल्हापूर जिल्ह्यातील चंदगड तालुक्याची सरहद्द गोवा राज्य व निसर्ग संपन्न कोकणाला भिडली आहे. त्यामुळे तिलारी, पारगड, आंबोली, चौकूळ व गोवा हा निसर्ग त्रिकोण पर्यटनाच्या विविध सोयी करून आपण जगातील पर्यटकासमोर आणू शकतो. या करता गरज आहे प्रभावीपणे पर्यटनविकासाचे कार्यक्रम राबविण्याची. यामध्ये जिल्हा प्रशासन व स्थानिक लोकप्रतिनिधी यांची भूमिका फार मोलाची व महत्वाची आहे. त्यासाठी स्थानिक लोकांची इच्छाशक्ती वाढविणे अत्यावश्यक आहे. तुम्ही पुढाकार घ्या आम्ही तुम्हाला मदत करतो अशी भूमिका घेऊन पर्यटन विकासाची वाटचाल झाली तर निश्चितच आपणाला आशादायक चित्र निर्माण करता येईल.

चंदगड विभागामध्ये पर्यटन क्षेत्राचा विकास करण्याच्या दृष्टीने अत्यावश्यक असणारे प्लस पॉइंट असताना या विभागाकडे पुरेशे लक्ष देण्यात आले नाही. याला जबाबदार आपणच आहोत. आम्ही आमच्या वरती मागासलेपणाचा शिक्का मारून घेतला आहे. नकारात्मक मानसिकता आपण सर्वप्रथम बदलूया. आणि कोणालाही दोष देत न बसता पर्यटन विकास वृद्धीसाठी प्रयत्न करूया. तरच आपणाला भावी पिढी माफ करेल. त्यांची अडचण करण्यापेक्षा पर्यटन, पर्यावरण रोजगाराची संधी कशी साधावी हा विचार वारसा त्यांना आपण देऊया.

!! किल्ले पारगड !! (प्रति महाबळेश्वर)

स्वराज्य संस्थापक शिवाजी राजे यांचा ऐतिहासिक दुर्ग म्हणजे किल्ले पारगड स्वराज्यातील पारकडेच्या पारगडची समुद्र सपाटी पासून उंची २००० फुट आहे. पारगड हा गिरीदूर्ग प्रकारातील ४६ एकरात विस्तारलेला अतिशय देखणा दुर्ग आहे. किल्ल्यावरील अंगाला झोंबणाच्या गार हवेमुळे

त्याला प्रतिमहाबळेश्वर असे म्हणतात. किल्ल्यावरती भवानीमाता व हनुमानाचे भव्य असे सुंदर मंदिर आहे. या पैकी भवानीमातेच्या मंदिराचे वैशिष्ट्य म्हणजे उगवणाऱ्या सूर्याची किरणे मंदिरातील देवीच्या मुखावर १२ ही महिने पडतात.

गोवे बंदरातील पोर्तुगीजावर लक्ष ठेवण्यासाठी शिवकाळात मालुसरे, शेलार माळवे इ. नरवीर मावळ्यांची नियुक्ती करण्यात आली होती. आजही त्यांचे वंशज किल्ले पारगड वरती वास्तव्य करून आहेत. पारगड हा अजिंक्य किल्ला आज किल्ल्यावरती पाण्याची उत्तम सोय पर्यटकांना राहण्याची सोय व एखादा मोठा तलाव तयार केला गेला तर पर्यटक वाढतील. त्यामुळे स्थानिकांना रोजगार मिळेल. प्रशासनाने जाणिव पूर्वक लक्ष घालून किल्ले पारगडचा विकास करावा व ऐतिहासिक वैभव जतन करावे ही अपेक्षा !

!! दुर्ग कलानिधी !! (काळानंदी)

गिरीदुर्ग किल्ला प्रकारातील कलानंदी हा देखणा व भव्य किल्ला समुद्र सपाटीपासून ३५५४ फुट उंच, किल्ल्याचे भव्य असे प्रवेश द्वार आजही सुस्थितीत आहे. पुर्वाभिमुख दरवाजाच्या बाजूला भव्य असे बुरुज नरवीर मावळ्यांची शौर्यगाथा सांगत आजही अभिमानाने उभे आहेत. गडावरती अतिभव्य विहीर शिवकालीन पाणी साटप नियोजनाची साक्ष देत आहे. तसेच मजबूत तटबंदी सुरक्षा कशी असावी हे सांगते आहे. आरोग्याच्या बाबतीत राजे किती दक्ष असत हे गडावरील सुव्यवस्थित असणारे शौचकुप पाहिल्यानंतर लक्षात येते. चंदगड पासून अर्ध्या तासाच्या अंतरावरती असणारा इतिहासाचा साक्षीदार पर्यावरण व पर्यटकाना करिता जतन करणे ही आपली सर्वांची जबाबदारी आहे.

!! महिपाल गड !!

चंदगड तालुक्यात पण बेळगांव शहराजवळ असणारा शिवकालीन इतिहासाचा साक्षीदार समुद्रसपाटीपासून ३२२१ फुट उंचीवर आहे. महिपालगडाच्या पायथ्याशी वैजनाथ (महादेव) व पार्वतीमाता यांचे जोड मंदिर आहे. गडाच्या कडयामध्ये खोदलेल्या गुहा अप्रतिम आहेत. लोकवस्तीतून पुढे गेल्यानंतर बालेकिल्ला व प्रवेश द्वार (गणेश दरवाजा) लागतो. त्याच्या दोन्ही बाजूने तटबंदी व पुढे खंदक आहे. गडावरती मोठी विहीर त्यामध्ये ३ फुटाचे विवर आहे. व आत उतरण्याकरिता सुबक पायऱ्या आहेत. विहिरी लगत भवानीमातेचे मंदिर आहे. त्याच्या नजिक टेहळणी बुरुज आहे. हे ऐतिहासिक वैभव पर्यटन सुधारणा करून जनसामान्यांपर्यंत पोहचवून रोजगार निर्मिती करण्याची संधी आहे. त्यासाठी गरज आहे प्रशासनाच्या सकारात्मक विचारांची !

!! गंधर्वगड !!

चंदगड तालुक्यातील लाल मातीला ऐतिहासिक विचारांचा सुगंध आहे. त्याचे प्रतिक म्हणजे ' गंधर्वगड ' या गिरीदुर्गाची उंची समुद्र सपाटीपासून ३२२८ फुट इतकी आहे. एका उंच अशा निसर्गरम्य टेकडीवरती असणारा हा गड दक्षिण बाजूला असलेली थोडी तटबंदी व तीन चोरवाटा हा ऐतिहासिक ठेवा सोडला तर गडावरती दुसरे काही शिल्लक नाही. चाळोबा देवतेचे मंदिर व मंदिरामागे मोठी पाण्याची विहीर आहे. छत्रपती शिवाजी महाराज या रयतेच्या राजाचे प्रत्येक किल्ल्यावरील पाणी व्यवस्थापन अतिशय अप्रतिम आहे. पर्यटन व्यवसाय व जनसामान्यांचे कल्याण या दृष्टीकोनातून याकडे पाहणे गरजेचे आहे. शेवटी असे म्हणेन —

“ चला आज मिळून सारे, हा निश्चय करू या रे ॥

शिवरायांचे ऐतिहासिक वैभव, जतन करू या रे ॥

२) **धार्मिक पर्यटनाची संधी** — घटप्रभा नदीच्या निसर्गरम्य काठावरती वसलेली इब्राहिमपूर व भोगोली ही दोन गावे ऐतिहासिक पार्श्वनाथाच्या प्राचीन जैन मंदिरांची उत्तम धार्मिक पर्यटनस्थळे होऊ शकतात. भारतीय माणूस हा धार्मिक दृष्टीने भावनिक आहे. याचा विचार तरुणांनी करावा. आणि आज उपलब्ध असणाऱ्या विविध विज्ञानाच्या माध्यमातून सर्वांच्या प्रयत्न ही माहिती पोहचवावी. त्यामुळे या धार्मिक पर्यटनाकडे भाविक आकर्षित होतील आणि त्यातून वेगवेगळ्या पर्यटन विकासाच्या संधी स्थानिक लोकांच्या करता उपलब्ध होतील. या करता तालुका प्रशासनाने जिल्हा प्रशासनाशी संधान साधून प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

३) **चंदगड मधील वनखात्याचे अश्वासक पाऊल** — पर्यटन रोजगाराच्या संधीकडे वाटचाल करत असताना चंदगड तालुक्यातील वनविभागाने अतिशय सुंदर असा हॉटेल ग्रीन व्हॅली हा पर्यटकांसाठी राबवलेला चांगला प्रकल्प आहे. सर्वात महत्वाचे म्हणजे या प्रकल्पाला स्थानिक लोकांनी दिलेले पाठबळ हे फार महत्वाचे आहे. आज जाहिरातीच्या युगात हा प्रकल्प जाहिरातीच्या माध्यमातून पर्यटकापर्यंत पोहचवणे गरजेचे आहे. ज्यामुळे विकासाचे पाऊल पडते पुढे असा आशावाद निर्माण झाला आहे.

४) **हत्ती ग्रामची कल्पना** — तिलारीच्या सारख्या जंगलयुक्त परिसरामध्ये असलेले मुबलक पाणी त्यामुळे प्रत्येक वर्षी शेजारच्या कर्नाटक राज्यातून हत्ती चंदगड तालुक्यातील सहयाद्रीच्या खोऱ्यात डेरेदाखल होतात. तिलारी सारख्या विस्तीर्ण अशा परिसरामध्ये हत्ती ग्रामचा प्रकल्प माणसांचे नुकसान न होता जर का राबविला गेला तर स्थानिकांचे पाठबळ मिळायला अडचण येणार नाही. हत्ती मनुष्य वस्तीत येणार नाहीत ही उपाय योजना मात्र लोकांना विश्वासात घेऊन करावी लागेल. हत्तीग्राम कल्पनेमुळे हजारो पर्यटक या प्रकल्पाकडे आकर्षित होतील. त्यामुळे स्थानिक भूमीपूत्रांना रोजगार उपलब्ध होईल आणि नोकरीच्या मागे धावणारा मराठी तरुण व्यवसायाकडे लक्ष्य देईल अशी अपेक्षा करता येईल.

५) **खेडूतच्या र.भा. माडखोलकर महाविद्यालयाचा वनऔषधी प्रकल्प (इको पार्क)**— खेडूत शिक्षण मंडळाच्या र.भा. माडखोलकर महाविद्यालयाने ऐतिहासिक किल्ले पारगडाच्या पायथ्याशी मिरवेल येथे दहा एकर जंगलयुक्त जमीन विकत घेऊन वन औषधी प्रकल्प (इको-पार्क) साकारण्याचा मनोदय केला आहे. वनस्पतीशास्त्राच्या संशोधकाच्या दृष्टीने या भागात विविध वन औषधीच्या २०० वनस्पती आहेत. संशोधक व विद्यार्थ्यांना याचा बहुमोल असा उपयोग होऊ शकतो. त्यांनी मिळविलेले ज्ञान समाजस्वास्थासाठी उपयोगात आणता येण्यासारखे आहे. पर्यटनाची एक वेगळी संधी म्हणून याकडे पाहता येईल.

— आमच्याकडे असणाऱ्या उणीवा —

पर्यटक देशी असो की विदेशी ते पर्यटनासाठी येत असताना त्या परिसराचे सौंदर्य आणि ऐतिहासिक वारसा पाहण्यासाठी येत असतात. पण आमच्याकडे खालील उणीवा प्रकर्षाने जाणवतात.

- १) राहणे व खाणे— पिणे याची म्हणावी तशी उत्तम व्यवस्था नाही.
- २) बँकींग सुविधा व आजच्या युगात अत्यावश्यक असणारी ATM ची सुविधा नाही.
- ३) आपल्या भागातील पर्यटन स्थळांची माहिती असणारी एखादी सचित्र पुस्तिका उपलब्ध नाही.
- ४) पर्यटन स्थळाकडे जाण्याकरिता सुव्यवस्थित दळण—वळण सुविधांची वानवा आहे.

- ५) स्थानिक रस्ते, महत्वाची ऐतिहासिक आणि धार्मिक ठिकाणे यांचे मार्गदर्शन करणारे नकाशे नाहीत.
- ६) पर्यटन विकासाच्या दृष्टीने व्यापक अशा योजना नाहीत.
- ७) ऐतिहासिक स्थळे व धार्मिक ठिकाणे यामध्ये स्वच्छतेचा अभाव आहे.
- ८) चंदगड परिसराची ओळख सांगणारी एखादी ब्रॅन्ड वस्तू उपलब्ध नाही.

वरील सर्व सुविधांचा अभाव असल्यामुळे पर्यटकांची कुंचबना होते मग ते एकदा येऊन गेले की पुन्हा येताना विचार करतात आणि येणे टाळतात. त्यांनी पुन्हा पुन्हा यावे म्हणून पर्यटन एक संधी हा व्यापक दृष्टीकोन ठेवून विकास साधावा अशी मापक अपेक्षा. पर्यावरण व पर्यटन प्रेमींची आहे. “ चला आपण सारे एक होऊ या, आणि पर्यटन विकास साधू या.”

आपली जबाबदारी काय?

ऐतिहासिक वस्तू, प्राचिन मंदिर, नैसर्गिक पाणवटे व धबधबे, प्राचीन संस्कृती इत्यादी वस्तूंची काळजी सृजनशील भूमीपुत्रांनी घ्यावी आणि चंदगड भागाच्या पर्यटन विकासाकरिता वेगवेगळ्या शहरात जाऊन हॉटेल व्यवसायामध्ये गुंतलेल्या क्रियाशील तरुणांनी आपल्या पाककलेच्या ज्ञानाचा उपयोग आपल्या भागासाठी कसा होईल आणि आपल्या गांवाकडील बांधवांना रोजगार कसा मिळेल याचा विचार त्यांनी करावा. त्याकरिता वरील सांस्कृतिक ठेवा जतन व संवर्धन करणे ही आपली जबाबदारी आहे.

त्याकरिता खालील गोष्टी करणे अपेक्षित आहे.

- १) ऐतिहासिक गडकोट किल्ले, प्राचीन सांस्कृतिक मंदिरे, नैसर्गिक पाण्याचे स्रोत इत्यादी बाबत सर्वजनांच्यामध्ये जनजागृती करावी.
- २) वरील ठिकाणी अस्वच्छता करणारे, गैरवापर करणारे यांचे प्रबोधन गांधीगिरीचा मार्ग वापरून करावे.
- ३) वरील ठिकाणे प्लास्टीक मुक्त कशी राहतील याचा विचार करावा.
- ४) प्राचीन स्थळाच्या ठिकाणी बिभत्स असे लिखाण करून आपला दर्जा इतरांच्या लक्षात आणून देणाऱ्यांचे प्रबोधन करावे.
- ५) ऐतिहासिक वस्तूचे पतन होणार नाही ही जबाबदारी आपणच घेणे अत्यावश्यक आहे.

आता आपणच होऊया ऐतिहासिक स्थळांचे रक्षक —

ऐतिहासिक गडकोटाचे जतन व संवर्धन करणे केवळ पुरातत्व खात्याचे, इतिहास संशोधन मंडळाचे, तसेच प्राच्यविद्या व्यासंगीचे काम नाही. ते तुमच मांझ प्रत्येकाचे काम आहे, नव्हे कर्तव्य आहे. या माननीय प्रविण दवणे यांच्या विचाराप्रमाणे ही आपली सर्वांची जबाबदारी आहे. कोणीतरी येईल आणि या वास्तू जतन व संवर्धन करील अशी वाट न पाहता अंत दिप भव स्वयंम् पित हो या गौतमबुद्धांच्या वचनाप्रमाणे आपणच आपले मार्गदाते होऊ या. आणि हा सांस्कृतिक ठेवा जतन करू या. कारण इतिहास हा भूतकाळाचा अभ्यास असला तरी ती वर्तमानाची गरज आहे हे लक्षात ठेऊन आपण इतिहासाचे रक्षक बनूया !

संदर्भग्रंथ सुची—

१. कोल्हापूर जिल्ह्यातून प्रकाशित होणारी वृत्तपत्रे
२. डॉ. अमर अडके — महाराष्ट्रातील दुर्ग
३. डॉ. द. गा. देशपांडे — महाराष्ट्रातील किल्ले
४. प्रा. शिल्पा कुलकर्णी — महाराष्ट्रातील पर्यटन
५. प्र. के. घाणेकर — साद सह्याद्रीची;भटकंती किल्ल्यांची
६. मिलिंद गुणाजी — माझी मुलुखगिरी